

Cs. Tóth Lászlóné Ambrus Mária

I: Jó napot kívánok!

TL: Jó napot kívánok.

I: Legyen szíves bemutatkozni.

TL: Cs. Tóth Lászlóné Ambrus Mária vagyok.

I: Melyik évben született?

TL: 1924. október 6-án.

I: Hol?

TL: Kecskemétön.

I: Mancsi néni, jártunk már itt kb. egy hónappal ezelőtt-

TL: -igen=igen-

I: -akkor elbeszélgettünk arról, hogy Mancsi néni mire emlékszik-

TL: -igen-

I: -a második világháború környéki-

TL: -közi, igen-

I: -időkből. Most azért jöttünk vissza, hogy Mancsi néni emlékeit videóra vegyük. És megint ugye ezekről a kérdésekről, ezekről az emlékekről lesz majd szó-

TL: -igen-

I: -erről fogunk beszélgetni. Elsőként Mancsi néni legyen szíves egy kicsit földidézni, hogy hogyan emlékszik vissza, Kecskeméten éltek-e zsidók, milyen volt velük a viszony, személyesen, Mancsi néninek milyen emlékei vannak.

TL: Igen, igen. Kecskeméten a háború előtt, úgymond a második világháború előtt, '36 előtt nem volt az, hogy te zsidó vagy, én katolikus, te református, evangélikus. Mondjam azt, hogy amikor a református templom nem volt, a barátok templomába volt a szentmise, egyik vasárnap a reformátusoknak, másik vasárnap a katolikusoknak. És volt a zsidó templom, ami a későbbiekbe a Mezei utcán az ortodox templom, imaház, hát nem is tudom, én templomnak mondtam az első perctől kezdve. Szóval nem volt ilyen. Hát nekem barátnőim zsidó lányok voltak, a bátyámnak a barátai-

I: Bocsánat Mancsi néni, álljunk le egy pillanatra, technikai probléma van.

Egy kis technikai szünet után folytatjuk, a fényeket kellett egy picit beállítani. És akkor Mancsi néni arról beszélt, hogy volt Kecskeméten egy zsidó templom is. És akkor itt.

TL: Igen. Volt baráti kör, zsidó lányok, zsidó fiúk. Az utcába is többen összejártunk, játszani, iskolába.

I: Kikre emlékszik Mancsi néni ezek közül?

TL: Hát aki legutoljára elhalt barátunk, Almási Laci. Jó pár éve temették el itt, a zsidó temetőbe. De ezt megelőzően a Virág Pisták, akinek a szülei a Batthyány utca végén fűszeresek voltak. Akkor a Blum=Blum zsidó, így mondom, aki a másik oldalon volt fűszeres, akkor bentebb a Klein bácsiék, akiknek könyvüzlete vót. Szóval Kecskeméten vótak, akiket ismertünk személyesen. Hát csak=csak azt tudom mondani, hogy jót tudok róluk mondani, mer soha mög nem vertek, jó barátságba voltunk, pedig lehet, hogy volt, amikor huncutok voltunk, a lányok, aztán nem úgy viselkedtünk, ahogy köllött vóna. De szóval jó volt a kapcsolat, na, ez az igazság. Ez az igazság. És én ahol dolgoztam, ott sok zsidó fiú vót, akit amikor jött az a törvény, hogy az alkalmazottakat, akik zsidók, el köll küldeni, vót olyan esztergályos, villanszerelő, akik iskolázott fiúk voltak, elküldték, fönt-

I: Mikor volt ez a?

TL: Kedves, én, amikor odakerültem '42-be, még volt két zsidó fiú nálunk. Krausz Pista volt az egyik, a másiknak már nem jut eszembe a: a neve.

I: Hol dolgozott pontosan?

TL: Én a kecskeméti kád- kádgyár- ez volt a hivatalos neve. Kecskeméti-

I: Elnézést, megállítom, megint le kell állnunk egy pillanatra. Elnézést kérünk. Egy újabb kis technikai megállás után folytatjuk akkor a beszélgetést Mancsi nénivel. Arról beszélt éppen Mancsi néni, hogy a-

TL: -hol dolgoztam-

I: -igen-

TL: -és hogy hívták a vállalatot. Kecskeméti Gépgyár Részvénytársaság, kádgyár vót, és Pesten, a Hajós utcában volt a központ. Itt, Kecskeméten gyártották a kádat, az egészségügyi berendezéseket, de ezt megelőzően mielőtt kádat gyártottak volna, mert valamikor Weizsmann kádnál vót- lemezkád, mielőtt Kecskeméten kádat gyártottak volna, mezőgazdasági gépeket csináltak. Satut, tehát- darálót, ilyeneket. Még amikor én odakerültem '42-be, akkor is még csinálták, de már túlnyomó részt kádat csináltak, amit aztán a későbbiekbe Svédországba szállítottak.

I: És volt-e- ahogy említette Mancsi néni, voltak tehát zsidó kollégái.

TL: Igen=igen=igen. Fönt Pesten részbe zsidó tulajdonosok voltak, és azokat is, hát hogy hova kerültek, nem tudom, mert '42-be, amikor a vállalatnak a 25 éves évfordulója volt, tehát a létezése, akkor itt, Kecskeméten is volt ünnepség, és onnét jöttek le. Tudnék is képeket mutatni az akkori dolgokról, de a lényeg az, hogy fönt Pesten Ripp Zoltánt, Török- Török- a másik nevére nem emlékszem, küldték el. És itt Kecskeméten pedig az esztergályosokat és a villanszerelő fiúkat küldték el, akiket aztán- minek mondták annak idején, a munkaszolgálatra.

I: Hogy hívták, még egyszer, tehát akikre emlékszik az itteniek közül?

TL: A gépgyáriak közül a- a Virág Ist- Virág Istvánra emlékszöm, akkor a Krauszra emlékszöm, aki- hát-

I: Akkor már ott dolgozott Mancsi néni, amikor történt. Mikor történhetett ez igaz?
Tehát valamikor- melyik évben történhetett ez?

TL: Hát '41-be- '40-be, '41-be, mer '37-be, úgy emlékszem '37-be az öreg barátnóm,
aki zsidó származás- szóval zsidó lány volt és-

I: Ki volt ő?

TL: Sümeg Jánosné Adler Teréz. Az édesapjáiék itt Kecskeméten éltek, itt is laktak és
hát őtet nyugdíjba küldték úgymond, végkielégítést kapott és én tkp. őneki
köszönhettem, hogy aztán bekerültem a gyárba, mer hát jó volt a kapcsolat a szüleim,
meg az ő szülei között. És hát ilyen volt=ilyen volt az ismeretség. És őtőle tudom,
őtőle tudok sok mindönt, amit aztán későbbiekbe-

I: Arra emlékszik, hogy hogy volt ez, amikor elküldték a zsidó kollégákat?

TL: Igen, kaptak végkielégítést. Volt, akik kapott. Hogy a pestiek mit kaptak, azt nem
tudom, de a Terike konkrétan tudom, hogy kapott. Tudom, kapott pénzt és hát ő abból
hasznosította, mert vegyes házassága volt, hogy úgymond, mer akkor annak mondták.

I: Az mit jelent, hogy vegyes házasságba volt?

TL: Tessék?

I: Ez mit is jelent, hogy vegyes házasság?

TL: Ez azt jelentette, hogy két vallás volt, tehát az egyik református, második
katolikus, de ő konkrétan zsidó volt, a férje katolikus volt, csak amikor az apósa, aki
ott volt öntömester nálunk, möghalt, Sümeg bácsi, akkor a szertartás után János bácsi
nem áldozhatott, és Terike akkor fogadta mög, hogy át fog térni katolikusnak. De ezt
a központ nem tudta. És amikor ezt is őtőle tudom, hogy amikor ezt a- bekövetközött,
a tisztelendő azt mondta, asszonyom, maga most már se zsidó, se katolikus. De mind
a kettő vallást a maga módján tartotta.

I: Terike mondta el ez a történetet.

TL: Igen, a Terike mondta ezt neköm és akit én a halála végéig bizonyos mértékig
nemcsak hogy istápoltam, hanem a Németországba lakó testvéreivel tartottam a
kapcsolatot.

I: Még visszatérve még azokba az időkben, amikor a- tehát a negyvenes évek elején,
amikor a gyárban dolgozott ezek szerint Terikével, meg a többiekkel, a Krausszal, a
Virággal-

TL: -igen=igen-

I: -és ugye azt mondta Mancsi néni, hogy őket, hát elbocsátották, azért, mert zsidók.

TL: -igen-

I: Ez hogy történt? Tehát ugye ott dolgoztak a gyárban, hogy volt ez az egész eset,
hogy=hogy történt mindez?

TL: (Hüssznek) mondták annak idején, hadiüzem, hogy úgy mondjam, és annyira nyilván vót tartva mindenki, hogy ki milyen származású, még a (*köhint*) vallást is nyilvántartották. És hát nem köllött, hogy nyilvántartsák, hát végső soron Kecskemét nem egy nagy város vót, ott mindönki ismert mindönkit. És komoly tisztségöt, komoly tisztségöt töltő szülők vótak, akiknek a gyerekei iskolába jártak, és ki hova tudott elhelyözködni. És voltak olyanok, akik a gépgyárba tudtak elhelyözködni. Az érettségi után, vagy melyiknek mi volt a végzettsége, szakmát tanult, és hát ott dolgozott.

I: Most ugye ezek szerint nyilván volt tartva, kinek mi a vallása.

TL: -mi a vallása- igen=igen=igen=igen.

I: Tehát Önök is tudták, hogy ki a gyárban a zsidó és ki a nem zsidó.

TL: Persze=persze, de hát az nem volt probléma. Hát szóval nem törödtünk azzal, hogy- böcsületes, jól végzi a munkát, haszontalan. Ez volt a lényeg.

I: Volt, akit azért ennek ellenére mondjuk hát aki kapott zsidó származása miatt megjegyzéseket, vagy bántást a gyáron belül? Volt ilyen?

TL: Nem tudok róla=nem tudok róla. Nem, nem tudok róla.

I: Mancsi néni akkor pontosan melyik évtől kezdett el dolgozni a gyárban?

TL: Én '42-be kerültem oda, '42-be. 1942-be. És én sok mindönt a Terike által tudtam.

I: Akkor még nem volt ott ezek szerint, amikor elbocsátották őket.

TL: De volt olyan, aki- akit akkor küldtek el, amikor én- mert akkor vitték ki a frontra katonákat, és munkaszolgálatosokat, én nem is tudom, hogy minek vittek így el fiúkat. Hát fiúkat, hát húsz éven fölüliek voltak ezek a fiúk.

I: De amikor ez a zsidóknak az ilyen a tömeges elbocsátása volt, akkor még nem volt ott Mancsi néni.

TL: De hát a tömeges elbocsátás '42 után kezdődött, '42 után. Én akkor már nagylány voltam, 18 éves. Akkor szedték úgymond össze a kecskeméti lakókat is. Mint ahogy a múltkor mutattam azt a térképet, amit én annak idején kiküldtem Lieber Jenőnek, akivel jó barátságba vótam, abba föl volt tüntetve, hogy kik voltak Kecskeméten zsidók, kik hol laktak, kiket hova- hogy hova vitték, azt nem tudom, csak akiket a Batthyány utcán, ahol mi laktunk, akiket a teherautón vittek ki a téglagyárba, azokat=azokat láttuk.

I: Azokról majd később beszélünk-

TL: -igen=igen-

I: -Manci néni. Tehát akkor én még egyszer arra lennék kíváncsi, hogy a gyárban hogyan zajlott mindez. Hogy egyszer csak eléggé olyan=olyan hát szokatlan dolog, hogy azért, mert valaki zsidó, azokat, ugye hát elbocsátják. Ez hogy zajlott egész egyszerűen? Erre lennék kíváncsi.

TL: Délután, amikor a munkája befejeződött, behívták az irodába, tudomására adták, hogy holnaptól kezdve nincs rájuk szükség. Pont. És munkakönyvet a kezükbe adták, ennyi.

I: És azt tudja Manci néni, hogy mondták nekik, hogy azért, mer ők zsidók?

TL: Hát már köztudott volt. Szólás vót. Mindenki rettegött, hogy jaj, mikor kerül rám a sor. Ez az igazság=ez az igazság. Nagyon sokan félve=félve mentek a munkahelyükre. Hát például az Egri Sándor, aki az akkori főmérnöknek, Cs. Szabó Józsefnek a barátja volt, az=az a zománczóba lett művezető, hát az '44-ig ott bent tudott dolgozni, ott kapott lakást családjával együtt. Szóval.

I: Ő is zsidó származású-

TL: Igen, igen. Szóval volt lehetőség azért, hogy akiket tudunk segíteni, vagy hát én nem is tudom, minek mondjam. Hát olyan természetes volt, akkor segítettünk.

I: Mit tetszik érteni a segítség alatt?

TL: Hát azt, hogy melléálltunk, hogyha valami problémája volt.

I: Volt, akit nem küldtek el rögtön-

TL: -hanem a későbbiekbe=későbbiekbe.

I: Amikor ez kiderült, hogy valakit elküldtek, mert zsidó származású, a kollégák mit szóltak?

TL: Hát nem vötték jó szómmel. Nem vötték. Itt konkrétan a tisztviselők közül egyedül a Sümeg Jánosnérol tudok, akivel a haláláig kapcsolatom volt, hogy a pestieknél a (Ripp) Zoltán, Törökék, hogy hogy kapták, azt nem tudom, nem tudom, mer az a vezérigazgatóságához tartozott, azt nem tudom.

I: Volt-e bármilyen zsidóellenes- hát megnyilatkozás, propaganda a gyáron belül, így a háború alatt?

TL: Hát, amikor már nyilasok kezdtek ő: mozgolódni? De nem is a nyilasok voltak, hanem először a- amikor Felvidéköt, Délvidéköt adták vissza, akkor löttek rongyos gárdisták, nagyon sokan. Azok- azoknak vót különös mögnyilvánulása. Hát én ugye köztük lenn nem voltam, nem tudom, hogy mit mondhattak egymásnak, hogy cukkolhatták egymást. Azt nem tudom, de a rongyos gárdisták után voltak a nyilasok, és a nyilasok-

I: Rongyos gárdistákat látott, Manci néni?

TL: Kedves, azok olyan tag- tag volt, mint a szakszervezet, olyan tagságuk volt nekik.

I: -de ismert-

TL: -tehát nem egyenruhát viseltek, nem egyenruhát viseltek, hanem annak a szövetkezet, vagy én nem is tudom, minek mondjam.

I: Mancsi néni ismert ilyen rongyos gárdistákat?

TL: Hát hogyne ismertem volna, mer ugyanazok, aki rongyos gárdista vót, a későbbiekben nyilas volt, aztán amikor a nyilasok elmöntenek, akkor kommunista lőtt. (*nevet*) Hogyne ismertem volna, mert sajnos nagyon sokan, azért, hogy a családjuk a későbbiekben boldoguljon, meg hogy lakáshoz jusson, vagy gázpalackhoz, vagy ehhez, ahhoz, hát embörök voltak, aztán ugye próbáltak lehetőséghez jutni. Szóval az csúnya dolog volt, csúnya világ volt.

I: Mit mondtak, vagy gondoltak ezek az emberek, akik annak idején a rongyos gárdába beléptek, aztán a nyilas pártba? Tehát hallotta- beszélt-e velük? Mit jelentett az, hogy ők a rongyos gárdának a tagjai voltak?

TL: Tkp. tudomásom szerint ezek a rongyos gárdisták a Felvidék visszacsatolását, tehát a Trianonnal kapcsolatos eseményöket pödzögették. Tehát- meg csak így tudom fogalmazni. Már a nyilasok- a nyilasok, azok inkább a Héjjas Iván, aki Dunántúlon is annak idején grimbuszokat csinált.

I: Mi az, hogy grimbusz?

TL Hát szóval nem tudom, hogy (*nevet*) finoman hogy mondjam?

I: Akkor ne tessék finoman mondani.

TL: Hogy üldöztek emböröket, meg gyilkoltak. Meg ilyen=ilyen hírek is voltak, ilyen hírek is voltak.

I: És ezt ki mondta, ezeket honnét lehetett tudni ezeket a dolgokat?

TL: Hát kedves, 1956-ba az Őz utcán, a- olyan valaki, aki ezök között a Héjjas Iván bandája közt volt, '56-ba hú=hú: pedig- a- akkor fogták el, akkor tudták mög, hogy itthon- évtizedig a lakásán bujtatták és a szomszédok se tudták. Egy valaki jött Kecskemétre, aki aztán- hogy a csudába hívták, nem jut most eszömbe a neve. Pedig- juj:

I: Na de kik voltak? Én nem hallottam korábban ezt a nevet korábban: Héjjas Iván. Kik voltak-

TL: Nem? Hát csudálkozok.

I: Kik voltak ezek a Héjjas Ivánék?

TL: Ez katonatiszt volt, a Horthy-időbe katonatisztek voltak, katonatisztek, akik Dunántúlra voltak vezényölve. Hogy mi tisztséget töltött, vagy mit köllött nekik csinálni, én azt nem tudom. De ezt annak idején-

I: -katonák voltak-

TL: Katonatisztek voltak.

I: Mik voltak, amiket- azt mondta, hogy gyilkoltak, meg embereket-

TL: Hát ezt=ezt mondták, hát én konkrétan nem láttam, de e- ez szóbeszéd volt, inkább így mondom, szóbeszéd volt. Hát a történelmet köllene előkeresni, aztán-
(*nevet*)

I: De Héjjas Ivánt ismerte Mancsi néni?

TL: Nem, kedves. A Héjjas Ivánnak a szüleit, illetve nem is szüleit, hanem hozzátartozóit, mert a Héjjas Ivánék kecskeméti származásúak voltak. Kecskeméten voltak nagygazdák, többek között a Héjjas család is, és aközé a nagygazda család közé tartozott ez a Héjjas Iván is. Még Bodri család is volt Kecskeméten, akik ilyen nagygazdák voltak.

I: Voltak, akik csatlakoztak Héjjas Ivánhoz Kecskemétről?

TL: Biztos=biztos=biztos, biztos volt. Biztos=biztos.

I: Ismert ilyet Mancsi néni?

TL: Nem, de a szóbeszéd, szóbeszéd volt. Hát hogy aztán a szóbeszédet mennyire lehet elfogadni, mennyire nem, akkor elhittük, akkor elhittük.

I: De rongyos gárdistákat ezek szerint ismert.

TL: Ismertem.

I: Ők mit-

TL: Mondom, hát ők a Trianonnal kapcsolatos, mint ahogy turulisták is lettek, a turulisták is, ott sok református egyesületbe létező valakik lettek. Akik így vasárnap délután beszélgettek, történelemről, nem tudom én, hát én nem tudom, mert én oda nem tartoztam.

I: Miről beszélgettek ezek a turulisták?

TL: Csak a Trianonnal kapcsolatosan, ők is már, a Trianonnan kapcsolatosan. Hogy igazság lenne, hogyha visszacsatolnák Magyarországhoz azokat a részeket, mert sokan voltak olyanok, akik Kecskeméten laktak, de akiknek az őseit, hogy úgy mondjam, Felvidékről hozták át. Vót ilyen, hogy Benes- ő: dekrétum, vagy én nem is tudom, hogy minek mondták.

I: Ismert turulistákat? Név szerint?

TL: Hát persze, persze. Persze.

I: Beszélgetett turulistákkal?

TL: Persze=persze.

I: És a zsidók szóba kerültek a turulisták körében?

TL: Beszéltek róla, de nem=nem volt különös- úgymond veszekedés, vagy nem tudom. Ugyanúgy volt neki zsidó barátja is, annak a turulistának, de azok inkább a Felvidék, Délvidék, Erdély visszacsatolásával kapcsolatosan.

I: Nyilasok voltak-

TL: Persze=persze.

I: -Kecskeméten?

TL: -persze, voltak nyilasok.

I: Ismert nyilasokat Mancsi néni?

TL: Hát ott, a gépgyáriakat. Hát azok már mind elhaltak.
Öntőbe-

I: Név szerint is ismert nyilasokat?

TL: Persze, Habran Feri, Ha- Habran Laci, akire úgy név szerint konkrét visszaemlékszem. Birkózók voltak, persze.

I: És mit csináltak ott a- tehát miben nyilvánult meg, hogy ők nyilasok voltak?

TL: Hát mondjam azt, hogy a zsidók ellen propegá- beszéltek? Azt vót aki möghallgatta őket, vót aki nem.

I: Hallotta Mancsi néni őket a zsidók ellen beszélni, a nyilasokat, Habronékat?

TL: Hát volt, amikor hallottam.

I: Mit mondtak?

TL: Hát hogy el köllene, hogy tüntessék őket Kecskemétről, konkrétan.--Aztán ötöt konkrétan kivitték a Don-kanyarba, és akkor szerencsésen visszakerült '47- '48-ba.

I: Mit mondtak még a zsidókkal kapcsolatosan ezek a nyilasok ott a gyárban?

TL: Hát nem tudok=nem tudok- hazudnék, hogyha- vagy kitalálni- hát hülyeség volna. De védeni se- nem az a célom, hogy=hogy védjem őket, ugye, mer én az én kapcsolatom akikkel vótam, akiket ismertem, ott jó barátság volt. Hát ahogy a múltkor mondtam, a Lieber Jenőnek az édesapja MÉH-telepes volt, az ócskavasat gyűjtötte, Zsinór utcán laktak, és a kádgyárhoz ezt vette. Hozzánk járt, édesapám trafikos volt, és az édesapámnál vette a dohányt az alkalmazottainak, tehát innét volt

konkrétan ezzel a Lieber családdal a barátság. Mert barátságnak mondhatom. Fleischmann Borcsáékkal szintén, akinek szabó volt az édesapja, túloldalon laktak, aki aztán '38-ba, vagy '39-be, nem emlékszem, fölmöntenk Pestre. Mer akkoriba már úgy volt, hogy talán Pestön biztonságosabb lösz az életük. Ugye Kecskemét-nemcsak a Fleischmann Borcsáék mentek föl, hanem Fleischmann Magdáék is, akinek az édesapja ecetgyáros volt. Szóval voltak sokan, akik ahogy tudtuk, ahogy hallottuk, Pestre mentek, mert úgy gondolták, hogy biztonságosabb lösz az életük. Ott biztonságosabb lesz az életük.

I: Mancsi néni megpróbálták beszervezni a nyilasok?

TL: Ugyan már! Hát az apám az első világháborúba elveszítette az egyik lábát és '36-ba vitéz kitüntetését kapta, mert kieszűstje, nagyvezűstje volt, és erre föl vitézi kitüntetését úgymond kapta. Ez azzal járt, hogy addig minékünk a- hát azt megelőzően is trafikos volt édesapám, mert 19 éves volt, amikor elveszítette a lábát és ő volt Kecskeméten az első olyan trafikos, amit most mondanak, hogy újból csak trafik lehet. Hát hogy löttünk volna. (*mosolyog*) Dehogy, hát.

I: De hogy nem, csak az volt a kérdésem, hogy megpróbálták-e beszervezni Mancsi néni.

TL: Dehogy is=dehogy is. Most mondjam azt, hogy az Adlerék édesapámnak a trafiküzletébe hozták azokat a vászonruhákat, mer úgy gondoltuk, hogy ott a trafikot, hátul, ami van, ott védve van az Adler bácsinak a pénzbe fektetett anyag. Hogy majd ott mögvédik, majd csak vége lösz már ennek a cirkusznak, mer azt mondtuk, hogy cirkusz. Majd csak elmönnék a németök, de közben az volt a baj, hogy a németök úgy jöttek Kecskemétre, hogy löbombázták a repülőteret, de ezt megelőzően a várost kiürítették és minket is azok közé a szöröncsés, vagy szöröncsétlen család közé tötték, akiket teherautóra, úgyhogy a Batthyány utcán öten voltunk, akit családot teherautóra töttek, azt úgy elvittél bennünket Vasegerszegig, Hegyfaluiig, hogy mög se álltunk. És '45. május 1-én tudtunk hazajönni.

I: Előreugrottunk az időben, Mancsi néni.

TL: Nagyon is.

I: -most még mindig-

TL: Inkább én a Lieber Jenőékről szeretnék beszélni.

I: Mindjárt arra is rátérünk, csak még ugye a- még nem vitték el- a kronológiában még nem- nem vitték el a zsidókat, még mondjuk '44 előtt vagyunk.

TL: Igen.

I: És az a kérdésem, mert ezt említette a múltkor is, hogy voltak akkor már- voltak nyilasok Kecskeméten,

TL: -igen-

I: -voltak nyilasok a gyárban is-

TL: -igen-

I: Mennyire sikeresen tudtak ők beszervezni ott embereket? Mennyire- hogy működtek, hogy néz- hogy nézett ez ki, a nyilasoknak a tevékenysége?

TL: Azt tudom, hogy amikor a nyilasok egyikre-másikra ráfoglalták, hogy már pedig ti komám ezt mondtad, és nem mondtad, ezekből veszekedések is voltak.

I: Mi az, hogy veszekedések?

TL: Hát ott, munkahelyen belül. Ugye mer az egyik tagadta, a másik meg az ellenkezőjít mondtad. Hogy igen, és mondtad. De nem mondtam. Szóval ilyen veszekedés-

I: Miről volt szó, tehát hogy mit mondott a- mit fogtak rá a-?

TL: Hogy elfogadtad a Blum bácsinak a- mer a túloldalon volt a Blum bácsinak volt a szintén üzlete, hogy elfoglaltad- elfogadtad a kabátját, és majd ha hazajön, akkor visszaadod. Te mondtad, most meg letagadod, hogy nálad van. Szóval ilyen=ilyen természetű veszekedések voltak, mer a valóság az, hogy olyanok, akikkel közelebbi ismeretség volt, vagy hát mert barátságban nem lehet mondani, azok próbáltak itthon- mert tudták, hogy el fogják gettóba vinni őket, mer hozzánk, Kecskeméten a téglagyárba gyűjtötték össze, és a téglagyárból, hogy hova vitték, nem tudom. Ugye voltak olyanok, mint ahogy az édesapámhoz is hozta az Adler bácsi a szövetet, hogy ott biztonságba lögyön, ugyanígy voltak mások, akik máshol, a legfontosabb, amit tudott menteni magát, hogy majd, ha hazajövök, visszaadja. És ez miatt vót a veszekedés.

I: Még erről is fogok beszélni újra, de még mindig nem tartunk ott időben. Tehát még nem vitték el őket, még nem kellett gettóba menni a helyi zsidóknak. Engem az érdekelne, hogy érte-e valami atrocitás például azokat a zsidókat, akiket nem vit- akiket nem bocsátottak még el. Ott voltak a gyárban, de ott hát- ott voltak a nyilasok is. Tehát a nyilasok és a zsidók között történt-e valamilyen atrocitás?

TL: Tudomásom szerint nem. Ez, amit az előbb mondtam, hogy egyik is a másikat is úgymond möggyanúsította, vagy tényleg mondtad, de-

I: (...de ez nem a zsidókról szól, mert a zsidók nem voltak ott...)

TL: - nem=nem=nem=nem=nem=nem. Hát sajnós aki legtöbbet tudna mondani, az Almási Laci, aki kecskeméti zsidó fiú és sok mindenkit ismert. Az talán többet tudott volna.

I: Minket most Mancini néni érdekel.

TL: Igen, igen, ez az igazság.

I: -Mancini néni emlékei. Voltak-e nyilas gyűlések a gyárban?

TL: Nem, bent a gyárban nem.

I: Máshol voltak?

TL: Az utcákon=az utcákon.

I: Látott ilyet Mancsi néni?

TL: Tudomásom szerint a Zollner téren volt, ami aztán később a kisgazda pártnak lőtt az épülete, tudomásom szerint.

I: -látott ilyen-

TL: -de hát én ilyen=ilyen=ilyenre mi nem mentünk el. Hát nem.

I: Utcákon lehetett látni nyilasokat?

TL: Nem=nem=nem. Nem láttam. Nem=nem. Nálunk rendőrök, meg csendőrök voltak, de inkább a rendőrök voltak, akik intézködtek.

I: Azon túl, hogy ugye azt tetszett az előbb mondani, hogy azt mondták ezek a nyilasok, akik ott a- Habrán?

TL: Habran Laci, Habran Feri, ezek testvérek voltak.

I: Hogy el kell küldeni, vagy üldözni a zsidókat Kecskemérről?

TL: Igen, igen, hogy semmi keresnivalójuk nincs Kecskeméten. Konkrétan.

I: Arról beszéltek ezek a nyilasok, hogy mondjuk mit kell csinálni a zsidók vagyonával, vagy a zsidók holmijaival? Ez szóba került?

TL: Hát a későbbiekbe a tudomásom szerint volt is ilyen gyűjtőhely? Vagy hát én nem is tudom, minek mondjam. Hát ennek írásba köllene lönni, a két hitközségnél, hogy kinek a lakásából mikor mit foglaltak el. Énnéköm van egy olyan könyvem, amibe leltár szerint föl van írva, hogy kitől mit vettek el.

I: De ezt most- azt meg tudjuk nézni, Mancsi néni, mi van abban a könyvben, inkább arra lennék kíváncsi, ezek a Habranék mit mondtak ott, vagy hogyan- miről beszéltek mint nyilasok a gyárban.

TL: Csak ezt tudom, csak ezt tudom ismételni.

I: Hogy kezdődött el a- az, hogy- tehát hogy mire emlékszik Mancsi néni, a zsidókkal szemben azon túl, hogy ugye elbocsátották őket a gyárból, merthogy zsidók. Volt-e valami ilyen megkülönböztetés, vagy üldöztetés a későbbiekben, ott a negyvenes éves elején? Tehát hogyan vált nyilvánvalóvá az, ami történi, vagy valami lesz a zsidók ellenében?

TL: Nem tudok ilyet.

I: Volt-e ilyen, hogy=hogy el kellett kezdeniük sárga csillagot-

TL: Hát a sárga csillag az kötelező volt. De már arra se emlékszek, hogy mikor. Ugye már énfölöttem is elmúlt az idő, de tudom, hogy a sárga csillag kötelező volt. Sárga csillag kötelező volt.

I: A zsidó boltokkal mi lett? Tehát egy idő után bezártak vajon a boltok?

TL: Strómanoknak mondták azokat a segédöket, akiknek át lött adva az az üzlet. Tehát ami azt megelőzően zsidó tulajdonba volt. Tehát az alkalmazottai közül voltak kijelölve? Vagy hát kölcsönösen mögbeszélve? Nem tudom. Azt tudom, hogy konkrétan (Krajner) divatház volt Kecskeméten, aki segédje volt a Vajdánénak, az zsidó asszony vót, és a későbbiekbe tudomásom szerint ez a Krajner vitte tovább az üzletet. Ezt konkrétan tudom, csak azért, mert az egyik Krajner családtag mellettünk lakott a Horváth Döme utcán. Szóval ezért tudom. Meg hát a Vajdánét is ismertük, hát oda jártunk, nagyon elegáns üzlet volt, oda jártunk vásárolni. Vagy a László divatáruház, az volt itt, Kecskeméten. Izsák, aki- de általában azok vitték tovább az üzletöt. Tudomásom szerint.

I: Emlékszik arra, hogy bezártak boltok, zsidó boltok?

TL: Persze, vót. Vót, a Kertész=Kertész, az a- Kertész hm: nem tudom, micsoda. A:--ahogy a cifra palota van, Klapka ut- Klapka utca, Rákóczi utca sarkán. Rákóczi utca sarkán, mer bal oldalon volt a zsidó templom, ez a Rákóczi utca, és a jobb oldalán a Kertész. Azt tudom, hogy azt bezárták, ami aztán a háború után Helvéciai Állami Gazdaság, vagy valami ilyesmi lett. Hát-

I: Említette a gettót Kecskeméten.

TL: Igen, itt a téglagyárba vitték őket.

I: Hogy történt ez? Látott-e valamit ebből Mancsi néni?

TL: Hát hogyné, mert láttuk, amikor a Batthyány utcán, akiket a városba az autóra töttek, ott a Batthyány utca mellett, Halasi útnak mondták, és a Halasi út, Batthyány utcának a vége volt a téglagyár, oda vitték őket és ott=ott éltek. Hogy aztán onnét a továbbiakban hova vitték-

I: Kiket vittek oda, és mikor? Ha emlékszik rá.

TL: '43-ba, '43-ba. Még- még '44- '44 nyarán is, mer még a Halász Man- Halász- Háber Mancit, Háber Ilust, aki édesanyáméknak varrónője volt, a Háber Ilus, azt a Festő utcáról vitték el, még az is, oda vitték, a téglagyárba. De aztán utánuk övelük már nem tudunk kapcsolatot tartani, szóval nem úgy volt, hogy majd kimögyök, azt' möglátogatom, és akkor mit tudok segíteni. Közelbe se engedtek bennünket.

I: Kik?

TL: Hát a rendőrök. Hát vótak, akik őrizték. Jaj, bocsánat. Jaj, micsoda-

I: Hogy mi volt akkor?

TL: Hát úgy, kedves, hogy a téglagyárba gyűjtötték össze a kecskeméti zsidóknak egy részit. És a teherautón vitték a Batthyány utcán. És én ott azt láttam mint gyerek, azt láttam.

I: Hol tetszett- ott laktak?

TL: Hát mi a Batthyány utcán laktunk, a Batthyány utca 28. szám alatt volt a trafikunk, 30. alatt meg a lakásunk. Úgyhogy mi láttuk, amikor- hát fényes nappal vitték őket. Ahogy összegyűjtötték utcákba, összegyűjtötték és akkor vitték oda. Például a Kisfaludy utcáról is a- a Terikéék háza, ami volt, az Adler-ház, tudomásom szerint abból a házból is vittek el, mer a Terikéék már akkor nem voltak ott.

I: Azt is látta, hogy kiviszik őket a házból, vagy csak a teherautókat látta?

TL: A teherautón=teherautón, azt láttuk.

I: Hány teherautót látott?

TL: Hát hármát láttam, mert azt konkrétan láttam, mert a két hátsóba két ismerősünk vót, akik kiabáltak nekünk és intögettek. És akkor mondjam azt, hogy sírva? Hát szóval borzasztó volt az=az=az egy bombázással fölért. Azt csak azt tudja, aki végig látta. Szóval- nem is jó rá visszaemlékezni.

I: Kik voltak a teherautón?

TL: Én konkrétan a Háber Ilust ismertem föl, a második autóba, a harmadik autóba a- a nővérit, aki a Friss ügyvédnek volt a gépirónője. Hogy aztán- hogy ő- ő kivel vót, vagy hogy vót, mert olyan sokan voltak, össze voltak tömörítve abba a buszba, szóval-

I: -teherautóba-

TL: -teherautóba, szóval nem=nem ülve voltak, hanem állva. Aztán hogy milyen (kutyorkát) tudtak vinni magukkal, gondolom a legszükségesebbet vihették csak.

I: Hányan voltak ott?

TL: Hát sokan, hát legalább 25-30 embör egy teherautón vót, biztos, hogy vót. Biztos.

I: Férfiak, nők, fiatalok?

TL: Vegyesen=vegyesen.

I: Gyerekek?

TL: Gyerek- azok is, biztos. Azok is, biztos. Hát a szülővel együtt vitték a gyerekeket és ez volt a tragédia.

I: De emlékszik, hogy voltak gyerekek is a teherautón?

TL: Biztos=biztos, hogy voltak, hát csak nem hagyták vóna el a szülők a gyerekeket. Inkább fölálodozták vóna az életüket, csak hogy a gyeröküket mentsék.

I: Tehát akkor ott volt az Ilus és a-

TL: A Háber Ilus vót a másodikba, a harmadikba pedig a- a: Háber Mancsi vót a másodikba, a Mancsi, aki varrónő vót, és a Háber Ilus a harmadikba, aki titkárnője vót a-

I: Ők integettek, vagy mondtak is valamit?

TL: Kiabáltak=kiabáltak.

I: Mit?

TL: Fi- főlhívták a figyelmüket, látjátok, visznek bennünket, látjátok? Láttuk. Sajnos, láttuk. Az szomorú volt, az=az ne adja isten, hogy bárki még egyszer megérje. Mer az is rossz volt, amikor a nagytemplom előtt a katonákat, mielőtt vitték ki a frontra, a tisztelendő, Kovács Sándor, aki később Szombathely püspöke lött, megáldotta a fegyvereket. Szóval ilyenre nem jó visszaemlékezni. Itt csak arra jó emlékezni, amikor akik vissza tudtak jönni, a későbbiekbe és tudtunk velük találkozni. Ez volt az öröm.

I: Én még azért vissza szeretnék- tudom, hogy nem jó, tudom, hogy kellemetlen, de Mancsi nénitől meg szeretném kérdezni, ezt a- tehát látta ezeket a teherautókat. Azok csak elhajtottak, illetve meg is álltak házaknál?

TL: Nem, azok mentek tovább, mentek tovább.

I: Hova mentek ezek a teherautók?

TL: Az utca közepén.

I: De hova mentek?

TL: Téglagyárhoz.

I: És ezt honnét tudja Mancsi néni?

TL: Hát onnét tudtuk, mert köztudott volt, mondták, hogy oda viszik őket. Ez köztudott volt, hogy akik sárga csillagosak, azokat összeszödi és a téglagyárba viszik. Úgyhogy ha akartuk, ha nem, tudomásul köllött, hogy vegyük, mert egymásnak mondták az emberek.

I: A teherautón ilyen sárga csillagos emberek voltak?

TL: Persze=persze, akiket összeszödték=akiket összeszödték.

I: Őrizték ezeket a teherautókat, voltak velük kísérők?

TL: Hát gondolom, hogy rendőrök csak lehettek velük, gondolom.

I: De nem emlékszik rá.

TL: Hát látni nem láttam, de hát nem engedtek el csak úgy embereket, hogy isten áldjon, mönj, aztán erre mönj. Biztos voltak őreik nekik. Hogy aztán köztük bent álltak-e, vagy a sofőr- vezető mellett, azt nem tudom. Csak azt tudom, hogy szomorú volt látni, amikor a teherautó ott mönt, és akkor kinek milyen ismerőse volt azon az utcán és akkor kiabált ki, a nevét szólította. Szóval az borzasztó volt.

I: Emlékszik, hogy miket mondtak ezek az emberek onnét a teherautóról?

TL: Hogy visznek- látjátok, visznek bennünket. Látjátok? Látjátok, visznek bennünket. Hát láttuk is, szomorúan. És azok biztos, hogy mind sárga csillagosok voltak, mert hát kötelezően elő volt írva, hát már a kis bolhavesse gyerekek is föl köllött tüntetni. Hát az egy gyalázatos volt.

I: Mancsi néniék az utcán voltak, vagy az ablakból nézték?

TL: Nem, hát az utcán, édsapámnak a trafiküzlete előtt álltunk.

I: Voltak mások is az utcán?

TL: Persze=persze=persze. Persze. Hát akik=akik ott arra jártak, vagy hát nem tudom, hát biztos, hogy azok is csak látták, meg csak hallották.

I: Arra emlékszik Mancsi néni, hogy azok mit szóltak, amikor látták elmenni a teherautókat?

TL: Hát vót olyan, akik azt mondta, hogy mögérdemlik. De hogy aztán az miért vót megérdemlik, azt én nem tudom. Azt nem tudom. Mert biztos, hogy=hogy sok mindönkinek talán jó vót, vagy előnyökhöz jutott, vagy=vagy nem tudom, nem tudom.

I: Mit mondtak még az emberek?

TL: Hát ezt.----Én csak azt tudom mondani, hogy mi nagyon jó kapcsolatba vótunk. Nemcsak azt mögelőzően, tehát nem- nem csak amikor gyerekek vótunk, hanem amikor felnőttek, és amikor elmondtam, a Lieber család- én-

I: Édesapjáiék mondtak- ott álltak ezek szerint, ott álltak gondolom Mancsi néni szülei is.

TL: Persze, édsapám is.

I: Ők mit szóltak? Hát őneki se tetszött. Hát nyilván, hogy jóézésű embernek nem tetszhetött, mer tudtuk, hogy egyszer ránk is ránk kerül a sor, amikor ő: egyre jobban hallottuk, hogy=hogy így jönnek be a németök, úgy jönnek be a németök, mint ahogy aztán tényleg úgy is volt, ugye. Hogy negyven- negyvennégybe, amikor a németök bombázták nemcsak Kecskemétöt, mer Kecskemétöt is bombázták, és a repülőteret, ugye? Hát akkor ezér köllött ezt mögelőzően a várost kiüríteni, tehát már előszele vót, hogy úgy mondjam, ennek a gyalázatos városkiürítésnek. Ki vót hirdetve, hogy a lakásokat el köll hagyni. És mi vótunk sokan, akik nem akartuk elhagyni és akkor

ugyanúgy, mint ahogy a zsidókat, összeszedték a teherautóra, akiknek csillagja vót, minket mög összeszedtek, aztán autóba tettek, aztán úgy elvittek.

I: De miért kellett elmenni akkor Kecskemétről?

TL: Azért, mert a V2-öt most fogják bevetni és a lakosságot védik, pedig kutyafüle, dehogy. Ők akartak garázdálkodni, a németek akartak garázdálkodni, mint ahogy garázdálkodtak is.

I: Említette, hogy az Adleréktől-

TL: -igen-

I: -az Adlerék átjöttek és hagytak az édesapjára ruha- vásznat

TL: -igen=igen-

I: -textileket.

TL: -igen=igen és az ugyanúgy bent maradt-

I: Ez mikor volt, Mancsi néni? Még mielőtt elvitték-

TL: Persze, persze.

I: De már a sárga csillagot hordták?

TL: Persze=persze. Körülbelül '36-ba, ahogy emlékszőm, '36-ba, mikor Terikéék az édesanyjájék mondták, hogy=hogy '36-'37-be vót, hogy őnekik szövetbe van a pénzük. Ugye, hát kisiparosok vótak, szabómester vót, hogy odahozná hozzánk és akkor-

I: -'36-ban? Ez nagyon korán van, '44-ben történik, ez később-

TL: Amikor már elviszik őket, de ez '36-'37-be vót, mer akkor kezdték már a piszkálódást a zsidóknál, akkor kezdtek a csillagok lönni.

I: Nem lehet, hogy ez egy kicsit később volt? Amikor a csillagot elkezdtek hordani?

TL: Hát-

I: Mindegy. De akkor ez hogy volt, ott volt=ott volt Mancsi néni, amikor átjött az Adler?

TL: Ne- nem, hát csak tudtunk róla, tudtunk róla, hát köztudott volt, hogy úgy mondjam, családon belül, hogy itt hátul ugye vót egy ő: pult, vagy hát nem tudom, minek mondták, mint hogyha egy szekrény lőtt volna, és hátul van ez, meg az, ez az Adler bácsiéknak a holmija. De hát mi nem jártunk oda be, a trafikba, hát iskolába járt a bátyám is, meg én is, ugye nem=nem azt figyeltük, hogy mi van, csak tudtunk róla, hogy ez az Adler bácsi- mit is keresett vóna a trafikba egy vég vászon, vagy nem tudom én, mi. És sajnos, amikor a- a trafikot- amikor kiürítettek bennünket, le köllött zárni a- az üzletöt, redőnyt lehúzni, és akkor azt hittük, hogy na, majd jövünk vissza, nem nyúlnak az üzlethöz, és a későbbiekbe kisült, hogy de bizony. Amikor az oroszok bejöttek, föltörték a- nemcsak a mi üzletünket, hanem másét is, és amiket ott találtak, elvitték. Riherongy módra. Úgyhogy mi az Adleréknak semmit vissza nem

tudtunk adni. És ő, a Terike, mer hála istennek, hogy ő a János bácsival mögyszabadult, hogy úgy mondjam, mer ki tudtak menni vidékre valahova, tanyavidékre, és amikor hazajöttek, utána vettük föl a kapcsolatot és mondom, halála végéig jó barátságba voltam Terikével.

I: És jöt- jöttek azért a vá- vagy kérdezték, hogy mi lett a vászonnal?

TL: Hát tudták, tudták, hogy mi volt. Tudták. Mer ők még talán hamarébb kerültek vissza, mer mi '45. május elsején tudtunk visszajönni, mer addig nem volt vonatközlekedés és Dunántúlról, hát szóval édesapámnak mülába volt, a tartalék mülábát vittük annak idején magunkkal. Szóval mindönkinek mögvolt a maga körösztje.

I: Említette az előbb, hogy=hogy ugye a téglagyárba vitték a zsidókat-

TL: -igen-

I: -Kecskeméten. Járt-e arra, látta-e a téglagyárat?

TL: Hogy?

I: Járt-e arra, látta-e a téglagyárat, amikor ott voltak a zsidók?

TL: Nem, nem, csak tudtuk, hogy ott a téglagyár, mert ott valamikor Kecskemét téglát gyártott. Tehát téglát készítettek, innét vót a neve is neki, hogy téglagyár.

I: Kik-

TL: És ott a- ott lakásokat adtak nekik. Tudomásom szerint lakásokat adtak nekik. És akik ott lak- rendőrfalusiak, azok tudtak vóna talán többet ezzel a téglagyárral kapcsolatosan mondani.

I: Kik jöttek vissza aztán az elhurcolt zsidók közül Kecskemétre? Kikre emlékszik? Említette Lieber Jenő nevét.

TL: Igen, aki nekünk nagyon kedves barátunk volt. A Lieber Jenő édesanyja, édesapja és a két lánytestvére lött kivé Auschwitzba. És a Lieber Jenő, amikor hazajött, legelőször is az Adlerékhoz mönt, miután a Lieber Jenő édesapja az ócskavasat hozta hozzánk és a Lieber család és az Adler család jó barátságba vót. Tehát ő volt az első, aki Kecskemétre jött. Hát mások is ő: visszajöttek tudomá- vagy hát nem tudom, hogy kik, csak ő konkrétan visszajött, és a Lieber Jenő a későbbiekbe azután mönt ki Izraelbe és kint Izraelbe nősült mög és egy bizonyos idő után, már jó pár év után, mikor jött Kecskemétre. Szerencsére a Klárikát nem hozta hozzám, a feleségét, hanem az Pestre mönt, és Jenővel én találkoztam itt. De a lényeg, a Lieber Jenőnek a- az édesapja, édesanyja és a testvérei Auschwitzba vesztek el. A Jenő úgy maradt mög, ahogy ő mondta, hogy neki az volt a szöröncsége, hogy kék szemű volt és szőke. És amikor Auschwitzba elvitték, ő az apjával vót, kérdezték: fater? Ja, (rechts). Muter, ja, links. És így választották el őket. Így mondta el nekünk Jenő, amikor hazajött, ilyen gyalázatos módon. És a Jenő tudott hazajönni és először is ugye ide Kecskemétre, mer ő itt született és hát az: a: hm: Lieber Jenőék is kecskemétiak vótak. Hát hova is mönt vóna a gyerekek. Ugye hát itt járt iskolába, csak ide köllött, hogy jöjjön és a Sümegékkal vót jó barátságba, mönt legelőször oda. És aztán amikor mögtudtuk, hogy a Jenő itt van, hát örültünk neki, és akkor mondja, hogy ő ki fog mönni Izraelbe. Mert egy bácsikája, hogy az kiféle vót, azt Mandelnak mondta, Mandel Dezsőnek, hogy az már kint van, és hogy oda fog kimenni. És úgy is

vót, kimönt és rövid idő múlva elkezdünk levelezni. Hát mondjam azt, hogy ami levelet írtunk, azt én mindig másolattal írtam, mert a leveleinket fölbontották, elolvasták, szóval vigyázni köllött arra, hogy mit írunk. Ez a háború után volt. Ez a háború után volt. És- és a későbbiekbe írta, hogy=hogy ő: család- ő találkozott ott-mer kommunnak, vagy valami ilyesminek mondták, ahova ezeket a zsidókat, akik Európából möntek oda, munkahelyet kaptak és ott ismerködött mög egy kislánnyal, aki- házasság lött. És ott a feleségének hét lánytestvére volt és mind a nyolcan életbe maradtak és csodálatosan-

I: Magyarországról? Magyarországról-

TL: Nem, ott kint.

I: De honnét származik a felesége?

TL: Ők már kint ismerték meg egymást, (Netanyán). És ő az egyiket vötte el, a többiek aztán Ausztráliába, jobbra-balra, ki hova ment. Hogy aztán ők hogy kerültek ki, azt én nem tudom, mer én a Kláriveral soha nem beszéltem. Én állandóan a Jenővel leveleztem.

I: Jenő ő: a Lieber Jenőéknek volt házuk, vagyonuk, üzletük-

TL: -persze=persze=persze, volt.

I: És amikor visszajött, visszakapta azt?

TL: Dehogy, nem=nem=nem=nem. A Lieber Jenőnek-

I: Kié lett?

TL: Én valószínűnek tartom, mint ahogy a háború után a bombázott lakásoknak a tulajdonosai a városhoz möntek segílyt kérni, hogy az ilyen összeszedett, zsidók által összeszedett holmikból kaptak bútort, vagy nem tudom én, mit, mert a Lieber Jenőéknek a Zsinór utca- Zöldfa utcán volt a házuk és utána szikvízüzem lett. És biztos vagyok benne, hogy azok, akik így kibombázott voltak, ami ott maradt abba a házba, azt vagy élvezték, vagy elvitték, vagy hát nem tudom=nem tudom. Azt tudom, hogy a mi bútorunkat a ruszkik vitték el, azt konkrétan tudom, a mi lakásunkba a bútorunkat, azt konkrétan tudom, mert azt=azt voltak, akik mondták. Úgyhogy ő mennyire kapott vissza, vagy mennyire segítöttek, nem tudom.

I: Említette a múltkor, hogy a Lieberéknek volt- vagy a talán pont a Lieber Jenőnek volt értékes arany (...).

TL: Igen. Na most az biztos, ezt a Jenő annak idején még a Terikééknek- mert a Terike, meg a Jenő édesapja nagyon jó barátságba vótak. Hogy Napóleon-aranyai vótak és ott a vállalatnál X-nek, Y-nak egy-egy ilyen Napóleon-aranyat adott. Hogy majd, ha visszajönnek, mer hát reményködött mindönki. És hogy aztán ki mit tudott visszakapni, azt nem tudom. De nem tartom valószínűnek, hogy=hogy az Adlerék azok biztos, hogy ha övé megmaradt, az biztos, hogy a Jenőnek odaadta, de hogy a többiek, nem tudom.

I: Kinek adta az aranyat a Lieber Jenő?

TL: Ott a tisztviselők- ott voltak, akik művezetők voltak. Egyik Oppelt József volt, a kalkuláció-vezető, aztán- hogy hívták a másik villanyszerelőt? Nem jut eszembe. Ezeket mondták annak idején, annak idején mondták, de hogy azt visszaadták-e, nem tudom=nem tudom. Nem tartom valószínűnek. Sokkal önzőbbek voltak akkor az emberek, irigyek. És szeretet nélkül élők. Ez az igazság.

I: Azt látta, hogy Kecskeméten mi történik a- mert ugye elvitték a zsidókat. Hogy mi történt a- elvitték ugye a téglagyárba, mi történt a vagyontárgyaikkal? Mi történt a- a házukkal, üzletekkel? Látott-e ebből valamit, vagy csak hallomásból tudja ezeket?

TL: Én csak hallomásból, mer látni nem láttam, de hallottam, hogy a templomuk, ami a Rákóczi úton volt, oda állatokat vittek be, akkor tudom- ezt is hallottam, hogy az ortodox templom, ami a Bajcsy-Zsilinszky utcán volt, azt is möggyalázták. Hogy az a möggyalázás mit jelentett, mit nem, nem tudom, csak ezt a kifejezést hallottam. A- amiből a későbbiekben fényképmúzeumot- szerencsére fényképmúzeumot hoztak létre a Bajcsy-Zsilinszky utcán. És nagyon híres képek, fényképek kerültek ide. Úgyhogy innét nemcsak a Kertész-féle képek, hanem más képek is, amit most, hogy nem tudom egyáltalán, hogy juthat Kecskemét ilyen lehetetlen helyzetbe, hogy átengedi Budapestnek a fényképmúzeumot, ahelyett, hogy erre áldozna, átengedi, hogy fönt lőgyön kiállítás, és aztán a későbbben ott marad.

I: Milyen fényképek ezek különben?

TL: Háborús képek, háborús képek. Most nem jut eszembe hirte- a Kertész is csak így jutott most hirtelen az eszembe.

I: Kertész (...)?

TL: Igen, akinek képe volt. Akkor volt egy másik, aki aknára lépett, nem jut eszembe a neve. Az is egy nagyon híres fényképész- művész volt. Hát annyi mindennel foglalkoztam már én is az eszömbé, hogy má' nem jutnak az eszömbé nevek. Csak a lényeg az, hogy itt komoly=komoly képek voltak, fényképek. Tetszik tudni? Fényképek, tehát amit a fényképmester- tehát nem olajfestmények, hanem fényképek, amiket a képe- fényképészek csinálnak, ilyenek voltak.

I: Mancsi néni, arról volt szó ugye az előbb, hogy a téglagyárba- ugye hallotta, hogy a teherautóval a téglagyárba viszik a sárga csillagos zsidókat.

TL:-igen=igen-

I: Azt, hogy onnét aztán hova kerültek-

TL: Az már nem tudom=azt már nem tudom. Mert az a szomorú, hogy azt már nem tudom.

I: Mancsi néni, most álljunk meg egy picit, egy pillanatra.

TL: Annyi minden most-

I: Egy kis szünet után folytatjuk akkor Mancsi nénivel. Tessék mondani, mi jut eszébe Mancsi néninek?

TL: Tessék? Hát most a kabát, ahogy eszömbbe jutott, meg istenem, hogyha Terike megérte volna ezt az időt, mint ahogy a nővére a száz évet érte mög, a Sümegnének, a Terike, aki-

I: Jó. Beszélt- szóba került az a korábbiak során, hogy voltak a- voltak a nyilasok, akik megpróbáltak beszervezni embereket. És hogy is volt ez pontosan?

TL: És biztosan sikerrel, mert nagyon sokan olyan holmihoz jutottak, amit azt megelőzően a kis fizetésükből nem tudták volna betereníteni. De ehhez föltétlen a városnak köllött olyan szervének lönni, ahol gyűjtötték ezeket a- mit hagytak el, és hogy kinek adják. Hát föltétlen ezt a városon belül köllött, hogy szervezzék, mer nem ad hoc szaladtak oda ahhoz a-

I: Mancsi néni, a nyilas párttagok mikor szerveződtek, vagy a nyilasok, amikor aktivizálták magukat, akkor tettek-e valamilyen ígéretet az embereknek, hogy ha te belépsz, akkor neked ez lesz, vagy az lesz.

TL: Biztos, hogy tettek, mer különben nem- nem léptek volna be. Biztos, biztos, hogy a mézes madzagot elhúzták előttük, hogy majd így lösz, meg úgy lösz. Mer azok már úgyse jönnek haza. Biztos=biztos.

I: -hallott ilyesmit-

TL: - biztos. Közszó- közszó volt.

I: De amikor a nyilasok beszervezték az embereket, akkor hallott-e valami olyasmit Mancsi néni? Egyáltalán hallotta-e, hogy miket mondanak?

TL: Én konkrétan nem, csak közszó volt, csak így tudom mögfogalmazni. Én konkrétan nem voltam ott.

I: Tud olyanról, hogy valaki nyilas volt, és aztán jobban járt azzal, hogy nyilas lett?

TL: Biztos, hogy vót olyan=biztos, hogy vót, de azok má' hol vannak, nem élnek. Nem lehet idehívni őket, hogy de valljátok be, hogy márpedig tinektek azért lett, mög azér lett az. Biztos, hogy volt ilyen. Hát ingatlant nem lehetett elhurcolni, az ott köllött, hogy maradjon. Az ingóságokat mög a bombázások után, mög amikor az oroszok bejöttek, azoknak is gyűjtöttek össze ilyen elhagyott dolgokat.

I: Volt-e olyanról szó, hogy azt=azt ígérték a nyilasok az embereknek, hogyha te belépsz a pártba, akkor- belépsz a nyilas pártba, vagy csatlakozol hozzánk, akkor a zsidóknak a vagyonát megkapod?

TL: Hallani nem hallottam, de mögint csak azt tudom mondani, hogy közszájon forgott, hogy ez a függvénye, hogyha nyilas pártba löszök, ott kapok valamit. Hát nem-

I: -mit?

TL: -nem=nem- amire éppen ácsingott, vagy hát nem is tudom, hogy fejezzem- hát nem mindenki szíve szerint lépett be abba a: az egyesületbe, hanem érdek vitte oda.

Mind ahogy én se- mielőtt mög születtem, én se szívem szerint katolikus lettem, hanem a szüleim akarták, hogy ez legyek, hát csak így tudom mondani. Az aztán más kérdés, hogy én a későbbiekbe esetleg hogy látom a világot.

I: Értem. De ilyesmiről akkor ezek szerint nem hallott konkrétan.

TL: Nem, konkrétan nem tudom, de közzájón hogy forgott ilyen, hogy ezért lépnek be, mert majd ezt kapják.

I: Mit?

TL: Hát amit akart. Gázpalackot, vagy ruhát, vagy nem tudom én, mit.

I: De milyen- kinek a gázpalackjáról- vagy kinek a ruháját?

TL: Hát ami ott maradt abba az elhagyott házakba.

I: Milyen elhagyott házba?

TL: Hát a zsidó házakba, hát nagyon sok zsidó volt itt Kecskeméten. Én megmutatom azt a térképet, amit a Jenőnek kiküldtem annak idején, azért mert tudtam, hogy ők ezt még valaha rossz szívvel is, de jó szívvel nézik.

I: Álljunk le egy pillanatra, bocsánat, mert megszólalt egy csöngő. Álljunk le egy pillanatra.

Kis szünettel folytatjuk Mancsi néni.

TL: Azon gondolkodok, de nem is élnek már azok- azokból a zsidókból, akiket elvittek itten Kecskeméten. Nem is élnek má. Hogy azok többet tudnának.

I: Nem, minket most úgyis csak az érdekel, hogy Mancsi néni-

TL: -mer az aki átélte, mondjuk az tudná tényleg- én legföljebb csak szívvel-lélekkel, fájdalommal vöttem tudomásul, hogy a Fleissmann Borcsát föl vitték Pestre, azért, mert ott majd jobban tudnak a szülei esetleg boldogulni. Aztán itt, amikor már Lieber Jenőék- szóval-

I: Mancsi néni, szóba került ugye az, hogy ismert-e olyanokat, akik először a rongyos gárdának voltak a tagjai, aztán a nyilas pártnak, később pedig a kommunista pártnak. Emlékszik konkrétan, hogy kik voltak ezek?

TL: Vótak.

I: Kik?

TL: De ha én (*nevet*) most mondjam azt, hogy Halász Pálnak hívták az öntömesterünket. Aki mint fiatal embör, lehet, hogy szimpatizált a nyilasokkal, de a későbbiekbe a kommunista pártnak lőtt a vezetője, vagy Abrahám Feri, aki szintén kommunista lett. Nagyon böcsületes lakatos volt. És a későbbiekbe-

I: Mit jelent az, hogy szimpatizáltak a nyilasokkal?

TL: Szóval nem veszeködtek, nem- nem fogadtak el mindönt, amit mondtak, de teljes mértékbe a nyilasok, mint ahogy a rongyos gárdisták is szerették volna, hogy Felvidék visszacsatolódjon. Szóval ez=ez volt nekik a fő hangsúlyuk. A fő- fő-

I: Erről beszéltek a gyárban?

TL: Erről beszélgettek ott bent, már amennyire mertek beszélgetni, vagy családi körbe. Annyira mertek beszélgetni.

I: Miket mondtak, hallotta? Beszélgetett ezekkel a- Halással, meg a- beszélgetett velük Mancsi néni?

TL: Nem, nem, csak tudok róla, hogy ilyen is volt. Tehát egymás közt beszéltek- én konkrétan nem hallottam, csak amit má- na tudod, hogy ezt is mondták, azt is mondták? Szóval szóbeszéd volt.

I: Miket mondtak?

TL: Konkrétan=konkrétan nem hallottam, konkrétan nem.

I: Miket mondtak?

TL: Hogy mögérdemelték, hogy most már mög köll, hogy jelöljék magukat a csillaggal. Ez volt a legközpontibb kérdés, mer ez olyan fontos volt, édes istenem! Hogy- I: - mi is-

TL: Hogy a csillaggal meg vannak jelölve-

I: -kik?

TL: A zsidók. És akkor majd nem ugrálhatnak. Hogy hova ugráltak, én nem tudom, mert ugyanolyan munkásembörök voltak, mint a másik.

I: Ezt a Halászék mondták?

TL: Ők mondták=ők mondták. Aztán a végén=a végén a kommunista pártnak lött a- a tagja. Hát so- sok-

I: Tehát mit mondtak ezek a Halászék, mit mondtak a zsidókról akkor pontosan?

TL: A jó isten tudja, hogy mennyi rosszat=mennyi rosszat. Kapzsiak, becsapnak bennünket. Pedig nem. Mert ez=ez volt a-- ez volt a lényeg. Mög az, hogy Felvidék, Délvidék jöjjön vissza.

I: De a zsidókról még miket mondtak ezek az emberek?

TL: Nem tudok rosszat- nem tudok mást mondani.

I: Tehát hogy ők miket mondtak, nem azt, hogy-

TL: Tudom, de ezt=ezt hallottam. Ezt hallottam.

Cs. Tóth Lászlóné Ambrus Mária

I: Manci néni, megálltunk egy picit, kazettát kellett cserélni a kamerában. És akkor most folytatjuk ott, ahol abba hagytuk. Arról volt szó, hogy=hogy miket- hogyan beszéltek az emberek, főleg ezek a nyilasok hogyan beszéltek a zsidókról. Azt kezdte el mondani éppen Manci néni.

TL: Igen. Volt, aki örült neki, hogy elviszik. Majd mögtanulják, hogy mi a magyarok istene, mert ezt=ezt akkor hallottam először, hogy mögtanulják, hogy mi a magyarok isten. De a zsidóknak is ugyanaz az istene volt, mint a magyaroké. Egy biztos, hogy nagyon sokan abba reménykődtek, hogyha nem jönnek vissza- hogy hova viszik őket, azt még annak idején nem is tudtuk. A későbbiekbe tudtuk azt, hogy ő: Auschwitzba, Lengyelországba, mög Ausztriába viszik, és hogy gázkamrák vannak, mög nem tudom én mi. Mint az- az, hogy hogy történt, az már később, aki isten segítségével, vagy nem tudom, minek a segítségével visszakért, azoktól tudtuk, hogy is volt, mint is volt az ő életük. Mint én például konkrétan Drezdába is voltam, Auschwitzba is voltam a későbbiekben, Ibusszal, de nem is ez a lényeg, hanem az, de nagyon sokan azt várták, hogy akik nem jönnek vissza, azoknak az itt marad ingóságait, vagy ingatlanjait majd élvezni fogják. És biztos, hogy vótak ilyenök, biztos, hogy vótak.

I: Tud ilyenről?

TL: Konkrétan tudom, hogy amikor a várost kiürítették, és bútorok nem vótak, és a városházán lehetett ilyen bútorokhoz hozzájutni. Kérték, igényölték, és kapták. És hozzájutottak.

I: De kik?

TL: Én most már hiába mondom a neveket, mert nem=nem léteznek, nem élnek. De vótak ilyenök=vótak ilyenök=vótak ilyenök.

I: Esetleg mégis, akik mondjuk- ezek zsidó vagyonok voltak, vagy zsidó ingóságok voltak, amiket kiigényeltek?

TL: Biztos, hogy=biztos, hogy azok voltak. Hát elsősorba azok, mert hát összegyűjtötték mindazt, ami- hát erről jegyzőkönyvek vannak, hogy kitől, mit, mikor, mit vöttek el. Hát a Kőrösi utcán vót a- a hitközségnek az irodája, ahol nyilvántartották. És én, amit a Jenőnek is kiküldtem, abba a könyvbe is föl van sorolva, hogy=hogy ő: kiktől, melyik házba, hogy mint. Én ugye az egész Kecskemétöt nem ismertem, csak a- akik konkrétan énhozzám tartoztak és én annak idején azért is küldtem ki a Jenőhöz ezt a kecskeméti térképet, amin személy szerint, név szerint, hogy kik- hol voltak, merre laktak és kiktől mit vöttek el. Mert hát leltárba köllött, hogy vögyék. Hát komoly értékük volt ezeknek a zsidóknak, akik itt voltak. Hát azok munkás embörök vótak, kereskedők vótak, hát-

I: Mancsi nénével előfordult aztán a következő évtizedekben, hogy Kecskeméten jártában-keltében látott valahol valamit, amiről tudta azt, hogy korábban egy zsidóé volt?

TL: Nem láttam. Nem=nem=nem.

I: Még visszatérve a rongyos gárdá- igen?

TL: Nem=nem=nem láttam.

I: -rongyos gárdára, nyilasokra. Volt-e valami olyan rigmus, amit ezek a- ezek mondtak, vagy énekeltek?

TL: Hát má ez olyan régön volt, hogy---er- erre a találkozásra föl köllött volna készül- de már nincs is a családomba, én vagyok a legöregebb, akit kérdeztem volna, hogy hogy volt, vagy mint volt.

I: Semmi gond. Szó volt még arról, hogy amikor-

TL: -nem=nem-

I: -amikor ott a Batthyány utcában ott laktak, látta azt, hogy a szemben lakó zsidókat is- hát elvitték. Ez hogy volt?

TL: Blumékat láttuk konkrétan, a Blumékat, akiket töttek föl a teherautóra. Mer ők voltak az első teherautóba téve. A másodikba a későbbiek, akiket a város másik feliből hoztak, mer a- a- hm: Ha- na, milyen-- Háber Mancsi- nem jönnek be- Háber Mancsi, az a Festő utcán lakott. És a Festő utcán, a Kisfaludy utcán, akik laktak, azokat tömörítették be a második teherautóba. Szóval akiket így látásból- mög ismertem őket, hát nem volt olyan nagy város Kecskemét, hogy ne ismerjük egymást. És konkrétan engöm akkor különösképpen nem is érdekölt, hogy ez zsidó, vagy katolikus, vagy evangélikus. Hát szóval ez huszadik téma volt. És a Blumékat láttam konkrétan-

I: -mi történt, mikor történ ez?

TL: -a Blum-

I: -reggel, este?

TL: Nem, délelőtt=délelőtt=délelőtt, úgy 10-11 órakor. 10-11 órakor, amikor szedték, mer gondolom a rendőröknek ki vót adva az a cédula, hogy hol, kiket köll keresni. Gondolom én, hát csak így löhetött. Csak így löhetött.

I: Mit látott Mancsi néni?

TL: Azt, amikor a Blumék möntek a teherautóra és kiabáltak nekünk: isten vele- isten veled, Ambrus bácsi. Ezt láttam.

I: A ház előtt állt a teherautó?

TL: Tessék?

I: A házuk előtt-

TL: -igen, mert a házuk a Batthyány utcába- sarokház volt, az ő házuk. Hogy az tulajdonuk-e volt, vagy bérelték-e, azt nem tudom, csak ott laktak és az üzletből, ahogy jöttek ki. Hogy aztán az üzletbe ki maradt, hát nem figyeltünk mink akkor ilyet. Sokkal jobban be voltunk tojva, bocsánat a kifejezésér, hogy mikor kerül esetleg ránk a sor.

I: És a- kik kísérték a Blumékat?

TL: Hogy?

I: Kik kísérték, vagy kik terelték ki a Blumékat?

TL: Nem tudom, de föltétlen köllött, hogy a teherautót akik irányítsák. Tehát rendőr köllött, hogy=rendőr köllött, hogy irányítsa, mert csendőrök is voltak Kecskeméten, de csendőröket nem láttunk. Csendőrök inkább tanyán=tanyán voltak és a csendőr laktanya az a Bethlen körúton volt. Csendőröket nem láttunk, de föltétlen rendőrök köll- hát rendőr se volt itt olyan sok, mert a városháza alatt volt a rendőrségnek a- az akkori helye. Mög még egy rendőrség volt, a (...) vagy nem tudom, Mária-városba, ott a lovas rendőrök voltak. És föltétlen rendőrök köllött, hogy irányítsák ezeket az embőröket arra a teherautóra, mer azt mögelőzően úgymond gettónak nevezték azokat a házakat, ahol többet összegyűjtöttek. És a Blumék egyedül lakták a házat, és gondolom azért, hogy az már út közbe esik, akkor szedték föl. Mer még a Virágék voltak ott, abba az utcába, de azokat nem láttam, hogy- de azokat is biztos elvitték. Azok meg a másik oldalon voltak.

I: A Blumék, ők hányan voltak a családban?

TL: Én a Blum bácsit ismertem, a feleségit, hogy öneki hány gyereke volt, azt nem tudom. Egy-egyről konkrétan tudom, az egy olyan tíz év körüli volt.

I: Szóval így voltak hárman.

TL: Igen, hogy öneki több családja lött volna, nem tudom. Lehet, hogy volt több, csak esetleg iskolába, vagy nem- vidékőn- vidékőn lakhatott.

I: Amikor a Blumék jöttek ki a házból, akkor volt velük ott=ott rendőr, vagy=vagy csak maguktól jöttek ki a házból?

TL: Valaki kísérte ki őket. Hogy azt- hogy ki volt, hogy az- azt nem láttuk, ugye, mer hát elég messze volt, csak azt láttuk, amikor már a hátsó ülésen, mert a teherautóba már elől ültek mások és akkor hátulról- és akkor kiabált oda a Blum bácsi.

I: És szülei mit szóltak? Mit-

TL: Hát megint csak azt mondom, hogy nem örültünk. Mondjam azt, hogy sirattuk őket? Pláne azokat, akik ilyen konkrétan jó üzleti, vagy baráti? Nem is tudom, minek mondjam, szóval nem kívánom azt az érzést senkinek, nem kívánom. A- a későbbiekben már majdhogy- nem mind hogyha a testvérünket vitték volna el. Hát

ugye innen Kecskemétről nagyon sok katonát is elvittek, akik aztán nem jöttek vissza. És ezeket mög vitték, értelem nélkül. Szóval gyalázatos világ volt.

I: Sümegéknek az elvitelét látta?

TL: Nem, csak tudok róla. Csak tudok róla. Szegénykém, még a cicáját is- a Sümegék, azok- az Adler bácsi szabó vót. És az egyik- ahogyan hazajöttünk, utána mondta a Terike, hogy az egyik segédjüknek a szüleinek a szőleijébe kerültek ki, Ballószögbe, vagy valahol ide. Mert én tulajdonképp én azután löttem olyan nagyon jó kapcsolatba a Terikéékkel, mert vót egy olyan idő, amikor egy házaspárnak, ha nincs családja, csak egy szobája löhet. És önekik már eleve- az Adler bácsiék, Sümeg bácsiék úgy építették a házat, hogy lakók is voltak, ugye, mert akkor még nyugdíj nem volt, az iparosok arra törekedte, hogy majd a lakók, albérlők- na, a lényeg az, hogy a Terikéék hogy egy szo- két szobájuk volt, és az én bátyám volt bejelöntve hozzájuk, aki kint volt a fronton. És a bátyám tisztí ruhája lógott az előszobába, hogyha mönnek ellenőrizni, mer ezöket a zsidókat, hogy úgymond, ellenőrizték bizonyos időközönként, hogy van-e az a valóság-e, ami=ami be van jelöntve. Na, a lényeg az, hogy a bátyámnak a ruhája ott lógott és oda is volt bejelöntve a bátyám. És amikor a bátyám negyven- mi '45-be hazajöttünk, mer akkor hoztak, utána engömet jelöntöttek be, mer a bátyám kint lött a fronton, meg nem is tudtunk majdnem négy évig róla- én voltam bejelöntve, hogy a lakásokat el ne vögyék. Szóval ilyen hülye életünk volt. Hát szóval ez=e- ez sajnos ilyen vót. És most megint oda térök, hogy a Terikével és az unokaöccsével a haláluk idejéig olyan jó barátság volt. Én temettettem, még most is én viselem gondját, mög a nővére, akik száz évet élt, kint Németországba. Tartottam a kapcsolatot vele. Szóval testvéri, jó kapcsolat volt a Sümegékkel. Az anyámék a- örököltém őket, vagy hát nem is tudom, hogy hogy mondjam.

I: Mancsi néni, köszönjük szépen, itt akkor most álljunk le.